

ТЕРНОПЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

СЕМЕЛЮК РОМАН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК [821.161.1.+821.111].091

**МАЛА ПРОЗА ДЖ. ДЖОЙСА І А.П. ЧЕХОВА:
ТИПОЛОГІЯ ПОЕТИКИ**

10.01.05 – Порівняльне літературознавство

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Тернопіль — 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі германських мов і зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
КЕБА Олександр Володимирович,
Кам'янець-Подільський національний
університет імені Івана Огієнка
кафедра германських мов і зарубіжної літератури, завідувач.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
ЛІМБОРСЬКИЙ Ігор Валентинович
Черкаський державний технологічний університет, кафедра прикладної
лінгвістики, професор.

кандидат філологічних наук, доцент
ЧУМАК Галина Василівна,
Тернопільський національний педагогічний університет імені
Володимира Гнатюка,
кафедра теорії і практики перекладу, доцент.

Захист відбудеться «___» _____ 2012 року о ___ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 по захисту кандидатських дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розіслано «___» _____ 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Папуша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дисертації полягає передусім у тому, що попри очевидну активізацію компаративістичних досліджень в Україні, зокрема й у сфері порівняльної типології різнонаціональних літератур, сьогодні все ще зберігається гостра потреба у зіставленні найбільш виразних національних представників певних літературних напрямків з погляду відображення в їх творчості загальних закономірностей соціально-історичного і художньо-естетичного процесів.

Правомірність компаративного аналізу малої прози Дж. Джойса і А.П. Чехова зумовлена низкою чинників. По-перше, обидва письменники є яскраво національними митцями, що дає можливість діагностування різних національних ментальностей у їх схожості та відмінностях; по-друге, в їхній творчості відбилися кардинальні процеси зламу форм суспільного життя, переоцінки цінностей, що закономірно викликало новітні художньо-естетичні концепції; по-третє, нова художня концепція людини потребувала нових підходів до втілення специфіки внутрішнього життя особистості. Особливо виразними ці процеси поставали в малій прозі, де і Дж. Джойс, і А.П. Чехов слушно уважаються визнаними майстрами. Відтак саме аналіз форм та засобів жанрового моделювання та поетикального новаторства у малій прозі дає можливість глибше дослідити типологічні відповідності та індивідуально-авторські творчі особливості обох авторів.

Творчість Дж. Джойса і А.П. Чехова неодноразово вивчалася монологічно, однак наразі науково-доцільним і продуктивним є саме порівняльно-типологічне дослідження творчого доробку письменників у розрізі одного жанру. Воно дозволяє висвітлити ще недостатньо досліджені аспекти цієї сфери художніх пошуків відомих авторів, заглибитися в типологію їхніх художніх систем і, зрештою, виявити сходження та відмінності в літературному процесі кінця XIX – початку XX ст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано на кафедрі зарубіжної літератури Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України в межах науково-дослідної теми “Поетика і типологія літературних жанрів” (номер державної реєстрації 0ШУ006707). Тему роботи затверджено вченою радою Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (протокол № 1 від 31.01.2008 р.) і схвалено бюро Науково-координаційної ради з проблеми “Класична спадщина і сучасна художня література” Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (протокол № 4 від 22 червня 2010 р.).

Мета роботи – виявити специфіку індивідуально-авторського втілення жанрових особливостей малої прози в творчості Дж. Джойса і А.П. Чехова і визначити характер поетикального новаторства авторів, реалізованого в цьому жанрі.

Досягнення поставленої мети добачається через цілісно-системний порівняльно-типологічний аналіз формально-змістових особливостей творів обох письменників і зумовлює необхідність вирішення таких наукових завдань:

- визначити основні тенденції і напрями дослідження творчості Дж. Джойса і А.П. Чехова у вітчизняному та зарубіжному літературознавстві;
- проаналізувати специфіку сюжетно-композиційної організації та її вплив на жанрову природу творів письменників;
- охарактеризувати типологічні збіги та відмінності у хронотопних та наративних особливостях малої прози;
- виявити співвідношення епіфанії і символу у художній структурі аналізованих творів;
- простежити спільні та відмінні ознаки використання предметної деталі як засобу створення підтексту.

Об'єктом дослідження є мала проза Дж. Джойса (збірка "Дублінці", усі п'ятнадцять оповідань) і оповідання А.П. Чехова (переважно другої половини 1880-х – 1900-х років, зокрема "Гусев", "Архієрей", "Вогні", "Наречена", "Нудьга", "Іменини", "Студент" та ін.) в їх літературно-генетичних зв'язках і типологічних паралелях, що знаменують важливий етап у духовно-естетичному розвитку не лише обох митців, але національних літератур, які вони представляють, і загальних закономірностей літературного процесу межі XIX-XX ст.

Предметом дослідження обрано типологічні відповідності письменницьких жанрово-стильових систем у сфері малої прози на рівні форм і засобів поетикального вираження концепції світу і людини, їх порівняльно-типологічне зіставлення.

Методи дослідження. Поставлені в дисертації завдання визначили необхідність застосування комплексу наукових методів: структурно-функціонального, порівняльно-типологічного, комплексного аналізу літературно-художнього тексту. Використовувався також метод філологічного аналізу, з допомогою якого розкрито форми й засоби художньої концепції світу і людини у малій прозі письменників. На певних етапах роботи застосовувався також герменевтичний метод, що сприяв ґрунтовному тлумаченню художніх текстів.

Теоретико-методологічні засади дослідження. Для з'ясування жанрової специфіки і типологічних відповідностей малої прози Дж. Джойса і А.П. Чехова використано методологію аналізу епічних жанрів, розроблену зарубіжними і вітчизняними літературознавцями (М. М. Бахтінін, Ж. Женеттом, Н. Х. Копистянською, Ю. М. Лотманом, Є. М. Мелетинським, В. І. Тюпою, В. Б. Шкловським); взято до уваги дослідження жанрових модифікацій малої прози. В роботі враховано ідеї сучасного порівняльного літературознавства, зокрема праці В. В. Будного,

Р. Т. Гром'яка, Д. Дюришина, В. М. Жирмунського, М. М. Ільницького, Д. С. Наливайка, а також дослідження теоретиків та істориків літератури, присвячені творчості Дж. Джойса і А. П. Чехова.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що у ній вперше спадщина Дж. Джойса і А.П. Чехова у розрізі поетикальної специфіки малої прози є предметом порівняльно-типологічного дослідження і здійснюється спроба інтерпретувати жанрово-стильове новаторство авторів у контексті загальних художніх закономірностей історико-літературного процесу кінця XIX – початку XX ст. Доведено, що для обох авторів типологічно подібним є зниження фабульно-подієвої гостроти, авторське невтручання в розвиток подій, їх розчинення в повсякденному потоці життя, відсутність відкритого мотивування поведінки героїв, прямих причинно-наслідкових зв'язків у сюжетному розвитку. Виявлено відповідність наративних стратегій авторів, що визначається динамічним співвідношенням між подією розповідання та розказаною подією, референтною та комунікативною ситуацією і має смислопороджувальний ефект, прояснюючи неочевидні світоглядно-моральні переміни, які відбуваються з персонажами і розповідачем. З'ясовано, що на мовно-стильовому рівні для обох авторів сутнісною є дифузія авторського і персонажного мовлення і драматизація оповіді шляхом підвищення змістово-структурної ролі діалогу. Охарактеризовано значущу роль предметного світу в поезиці обох письменників, принцип символізації деталі як засобу створення підтексту і прийоми музикальної організації тексту.

Теоретична цінність дисертації полягає в тому, що в ній уточнюється така актуальна проблема сучасного літературознавства, як трансформація жанрових канонів малої прози в аспекті становлення постреалістичної художньої концепції людини і світу.

Практична цінність дисертації зумовлюється тим, що отримані результати можуть бути використані як при розробці загальних літературознавчих курсів у вищих навчальних закладах, так і в процесі організації спеціальних курсів і семінарів, присвячених теоретичним проблемам генології та творчості Дж. Джойса і А.П. Чехова.

Особистий внесок здобувача. Дисертація та всі опубліковані статті написані автором самостійно.

Апробація роботи здійснювалась на наукових форумах різних рівнів: на міжнародних наукових конференціях: "Сучасні проблеми епітетології" (Кам'янець-Подільський, 2009), "Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі" (Кам'янець-Подільський, 2010, 2011), "Актуальні проблеми історичної і теоретичної поезики" (Кам'янець-Подільський, 2011), на IV Міжнародному українському науковому конгресі дослідників зарубіжної літератури та культури "Світова література на перехресті культур та цивілізацій" (Алушта, 2011), на VII Міжвузівській конференції молодих учених "Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур" (Донецьк, 2009); на I, II, III наукових конференціях молодих учених Кам'янець-

Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2009, 2010, 2011), на щорічних звітних конференціях викладачів, аспірантів і докторантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (2007–2011).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 21-й статті, 8 із яких опубліковані у провідних наукових фахових виданнях України.

Структура дисертації зумовлена загальною концепцією та завданнями дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел (226 позицій). Обсяг дисертації складає 214 сторінок, з них 193 сторінки основного тексту.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність і наукову новизну, визначено предмет, мету, завдання, методи дослідження, охарактеризовано стан вивчення проблеми, окреслено теоретичну і практичну значущість роботи, описано структуру дисертації, наведено відомості про апробацію отриманих результатів.

Перший розділ дисертації складають **теоретико-методологічні та історико-літературні аспекти дослідження**. Характеризуються ключові поняття роботи (жанр, мала проза, новела, оповідання, концепція людини і світу, поетика), визначаються основні напрямки дослідження творчості Дж. Джойса і А.П. Чехова, обґрунтовується використання методів дослідження.

Особливу увагу звернено на проблему співвідношення новели та оповідання у системі прозових жанрів. Відзначено, що відсутність єдиного і вичерпного визначення новели, суперечливість дослідницьких думок щодо окремих її жанрових ознак, багатоаспектність самих дефініцій новели та оповідання значно ускладнюють розгляд даного питання.

У другому розділі дисертації "**Мала проза Дж. Джойса і А.П. Чехова в контексті художньої парадигми перехідної доби**" досліджується феномен перехідної доби й чинники актуалізації малої прози на межі століть. Творчість Дж. Джойса і А.П. Чехова розглядається у контексті трансформації жанрових форм малої прози у літературному процесі кінця XIX – поч. XX ст. Зазначено, що на межі століть відбувається переорієнтація змістового вектора малої прози: від зовнішньої дії до внутрішнього світу людини; на структурному рівні спостерігається звуження горизонту оповіді від всевідання до кута зору героя, що знаменує розрив із попередньою новелістичною традицією об'єктивованої оповіді і спричиняє порушення її строгої архітектонічної будови. На противагу "епічному" оповіданню набуває розвитку "ліричне оповідання", в якому основна увага зосереджується не на фабульних перипетіях, а на "внутрішніх змінах, настроях, почуттях", відкритті сутності персонажа, і часто саме тому таке оповідання має відкритий фінал. За структурою наративу в такому оповіданні головним є творення полісуб'єктної організації

розповіді, в якій голос автора-розповідача вступає у складний діалог з іншими голосами-свідомостями. Саме тут концентруються центральні проблеми того новаторського підходу до малої прози, який було реалізовано Джойсом і Чеховим, по суті, незалежно один від одного.

У межах третього розділу **"Оновлення структурно-оповідних форм у малій прозі Дж. Джойса і А.П. Чехова"** досліджуються типологічні відповідності в сюжетно-композиційній організації творів, аналізується поетика хронотопу, співвідношення наратора і героя у структурі розповіді.

Підрозділ 3.1. присвячено аналізу типологічних відповідностей у сюжетно-композиційній організації творів Дж. Джойса і А.П. Чехова. У цьому сенсі для обох письменників характерним є постійне порушення жанрових очікувань. Мала проза традиційно вимагає сюжетної інтриги, що розгортається навколо певної події. Нічого подібного немає в жодному з оповідань циклу "Дублінці". Сюжетна динамічність відсутня й у більшості оповідань Чехова, зокрема починаючи з середини 1880-х років, коли його твори позбавляються подієвої гостроти, що проявляється в неможливості виокремити звичні для цього жанру елементи сюжету – зав'язка, кульмінація тощо. Особливо наочно таке оновлення жанру постає в оповіданнях "На пути", "Тоска", "Гусев", "Случай из практики", "По делам службы" та ін.

Сюжетна структура оповідань Джойса і Чехова визначається через поняття "події": для Чехова подія вже втрачає перешочергове значення, але ще залишається структуротвірною основою; натомість у Джойса домінує не подія як центр і квінтесенція певного процесу, а сам процес – те, що видається незначним, але виявляється доленосним. Так організовано сюжет більшості оповідань "Дублінців". У "Сестрах", "Нещасному випадку", "Мертвих" подія готується поволі і настає поступово; нерідко вона не настає зовсім ("Евеліна", "День плюща в комітеті з виборів"), або йдеться не так про якусь особливу подію, як про епізод у черзі інших таких самих епізодів ("Два галантних кавалери", "Пансіон", "Милість Божа").

Нова організація сюжету істотно впливає на характер ведення розповіді. Джойс розгортає наратив таким чином, що певна історія "не розповідається", а "показується". Авторська участь при цьому зводиться до мінімуму не лише в розгортанні подій, але й у описах, характеристиках героїв; причинно-наслідкові зв'язки жодним чином не акцентуються, скоріше, навпаки, всіляко вуалюються. Як і Джойс, Чехов уникає описувати "від автора" душевний стан героїв; цей душевний стан є зрозумілим із зіставлення дій і вчинків героя з деталями його внутрішнього монологу, подробицями його сприйняття дійсності, думок і почуттів, що відбилися в його внутрішньому мовленні. Яскравими зразками такої художньої структури є оповідання "Іменини" Чехова і "Мертві" Джойса. При цьому своєрідність психологічного аналізу в творах обох авторів полягає в тому, що вони віддають перевагу розкриттю внутрішнього стану через портретні і

предметні деталі, пейзаж, жест, вчинок. Натомість авторські "аналізи-мотивування" цілком відсутні.

У підрозділі 3.2. – "Поетика хронотопу" – досліджено роль хронотопу в художній структурі малої прози письменників. Його домінантою в обох авторів є міфопоетично зумовлена циклічно-коловоротна модель, що постає у двох протилежних з погляду аксіології варіантах: 1) як "дурна нескінченість" одноманітного повторювання повсякденності; 2) як утвердження ідеї вічного повернення до цінностей природного буття. Водночас якщо в процесі художнього розвитку Джойса ця модель еволюціонувала виключно в межах першого варіанту, то у пізніх Чеховських творах спостерігається тенденція до втілення позитивної конотації міфопоетичного коловороту як повернення до непроминальних цінностей правди і краси, що одвічно спрямовують людське життя.

І Чехов, і Джойс почасти зводять оповідь до рамок одного дня, показуючи безглуздий біг людини колами повсякденності. Циклічна модель часу співвідноситься із замкнутим простором. У ранніх оповіданнях Чехова це переважно побутовий простір (домашня кімната, установа, палата лікарні, купе поїзда тощо), у пізніших оповіданнях – символічна замкнутість ("Людина у футлярі", "Дама із собачкою", "Агрус"). Герої Джойса наче ходять по колу вулицями Дубліна; розповідач ретельно фіксує їхні переміщення і "повернення", але при цьому практично не відбувається ніяких змін в тому status quo, що констатовано на початку розповіді, і жоден конфлікт не розв'язується або розв'язується чисто позірно. Рух персонажів виявляється зацикленним, позбавленим перспективи і розвитку. Характерно, що Джойс ігнорує навіть традиційний для британців локус, виражений у приказці "Мій день – моя фортеця". Дім як прихисток, як бажана, рятувальна територія в "Дублінцях" відсутній. Дія відбувається, як правило, на вулиці, в пабах, в офісах, "у гостях" (оповідання "Хмарина", "Пансіон", "Нещасний випадок", "У день плюща", "Милість Бога").

У художньому світі Чехова (особливо в творах, написаних до 1890-х років) замість постійного оновлення ("позитивний" варіант міфопоетичного коловороту) створюється повторювана одноманітність замкнутого кола, тому героям різних оповідань усе здається задалегідь відомим, сотні разів баченим і чутиим. Цю ідею Чехов іноді підкреслює цитуванням відомої книги Екклезіаста («повернення на кола свої», «немає нічого нового під місяцем», «все проходить» і т.д.) і проведенням певних паралелей між обставинами повсякденного життя і ситуаціями відомих міфів і легенд. Такі паралелі відіграють важливу роль в оповіданнях "Гусев", "Студент", "Вбивство", "Чорний монах", "Наречена".

У "Дублінцях" Джойса міфологічні проєкції зазвичай неявні, однак почасти несуть істотне смислове навантаження і наявні у багатьох творах збірника. Так, у "Нещасному випадку" змістове навантаження має паралель між стосунками містера Даффі й місіс Сініко і сюжетом

середньовічної легенди про Трістана й Ізольду; в оповіданні "Земля" мотив передріздвяного гадання суголосить із долею головної героїні Марії; у новелі "Мертві" ключовою є проекція міфу про смерть і відродження.

Ідея циклічного часового руху співвідноситься в обох авторів із замкненим простором. Як у Чехова, так і в Джойса переважає побутовий простір. Але якщо автор "Дублінців" для своїх персонажів не бачить ніяких можливостей подолання замкненості (так і не виїде з нареченим до Аргентини Евелін з однойменного оповідання, не потрапить до Лондона Малюк Чандлер з оповідання "Хмаринки", назавжди залишиться в пансіоні містер Доран), то герої Чехова (особливо пізнього періоду творчості) знаходять у собі сили вирватися з просторових, а відтак і буттєвих обмежень. Так розв'язується ситуація з Надією в оповіданні "Наречена"; долає тягар повсякденності і втоми через прилучення до "вічного" життя архієрей з однойменного твору; розриває пута "дурної нескінченності" студент Іван Великопольський, відкриваючи перспективу божественної радості буття.

Типологічною подібністю позначене в малій прозі Дж. Джойса і А.П. Чехова співвідношення наратора і персонажа (**підрозділ 3.3.**), що зумовлено загальною для світової літератури межі ХІХ-ХХ століття тенденцією, згідно з якою роль автора як всезнаючого і всеприсутнього деміурга художнього світу поступово втрачається.

Для оповідань Чехова (особливо пізнього періоду творчості) характерним є творення багаторівневої системи нараторів, співвідношення між якими створює сюжетну і – що найважливіше – смислову напругу тексту. Так, в оповіданні "Вогні" розповідь починає "Я-наратор", потім її перебирає на себе інженер Ананьєв, який детально розказує про свої відвідини міста дитинства і зустріч із молодого жінкою, яку в пору юності називали "Кісочкою". При цьому його розповідь декілька разів повертається у вихідну точку нарації, утворюючи так званий пунктирний наратив, коли вбудована оповідь час від часу переривається історією-обрамленням, формуючи складне переплетіння екстрадієгетичного та інтрадієгетичного наративу. Подібним чином організовано оповідання "О любові", "Крыжовник", "Святою ночью" та ін.

На відміну від А.П. Чехова Дж. Джойс у малій прозі зазвичай не вдається до надто складних наративних форм і не створює багаторівневу оповідь. Навіть така поширена в новелістиці наративна ситуація, як "Я-оповідь", у нього зустрічається не часто. Із п'ятнадцяти оповідань збірки "Дублінці" лише три ("Сестри", "Зустріч", "Аравія") мають саме таку оповідно-композиційну форму. Але навіть тоді, коли в оповіданні є лише один наратор, а подія розповідання і розказана подія начебто зовсім не розводяться (ні в часі, ні в просторі, ні за лексико-граматичними параметрами), можна віднайти безпосередньо у вербально-композиційному розгортанні тексту приховані маркери, що вказують на неоднорідність цих подій та значущість співвідношення між

ними. Так, в оповіданні "Сестри" подією розповіді є смерть "преподобного Джеймса Флінна", що подається у сприйнятті хлопчика, від імені якого ведеться оповідь. Поступово через спогади хлопчика, сестер покійного, розповіді тих, хто його знав, вимальовується образ неординарної особистості священика, якого оточуючі вважали трохи дивним; обов'язки священнослужителя були для нього до певної міри тягарем, бо змушували до категоричності та однозначності сприйняття світу. Суттєво, що в оповіданні, яке має назву "Сестри" і таким чином нібито орієнтованому перш за все на показ Ненні й Елізи, сестер преподобного, визначальною є точка зору хлопчика, а у фокусі його бачення (насамперед внутрішнього) перебуває в першу чергу покійний, а вже потім сестри. Зіткнення поглядів та оцінок сестер, з одного боку, та хлопчика, з другого, співвідношення референтної і комунікативної події має смислопороджувальний ефект і дає можливість зрозуміти ту колосальну світоглядну перемену, яка відбувається з розповідачем-персонажем Джойсового твору.

У **четвертому розділі** дисертації досліджується типологічна специфіка образності у Дж. Джойса і А.П. Чехова. **Підрозділ 4.1.** присвячено аналізу символу й епіфанії як домінантних форм образності в малій прозі письменників. У Джойса суть епіфанії (прозріння, осяяння) полягає в охопленні певного явища, події чи предмета миттєво й загалом; основна ж її художня функція – донести до читача певну авторську думку й оцінку, не втручаючись безпосередньо в хід оповіді, нібито залишаючись за межами розказаної історії. Порівняно з творами власне епіфаніями (у жанровому вимірі) Джойс у "Дублінцях" надає епіфанії істотно іншої ролі: вона перетворюється на художній прийом і стає не тільки одним з основних структурних елементів, але й жанротвірним компонентом, спричиняючись до творення особливого типу психологічної новели. Їй властиво те, що автор не показує читачеві внутрішній світ свого героя з допомогою засобів аналітичного психологізму, ніяк не пояснює і не оцінює все те, що відбувається в творі, зокрема і вчинки персонажів, але через окремі оповідні моменти-спалахи відкриває канали осягнення істинної сутності речей.

Як і епіфанія, образ-символ передбачає поєднання у смисловій структурі образу двох складових – предметного наповнення і глибинного смислу. Символ не піддається однозначній інтерпретації, актуалізуючи співтворчість читача. У Чехова багатопланова символіка виводить його твори за власне соціально-історичні межі, долає часові і просторові кордони, надаючи відтвореним у них подіям всезагального, універсального значення. Через символи здійснюється прорив у трансцендентні сфери, і читач відкриває для себе, прозріває приховану сутність речей і буття загалом. Відтак символ Чехова наближається до епіфанії-осіяння в тому сенсі, якого він набуває у Джойса.

У схожих за тематикою та структурою оповіданнях Джойса і Чехова ("Нещасний випадок" і "Чорний монах"; "На підводі" і "Земля") художнім центром є саме момент епіфанії, якому передують спогади, фантазії або видіння героїв, аж до фантазмагоричного образу привида, як у "Чорному монахові". Так, в оповіданні "На підводі" всі значимі події перенесені в сферу внутрішнього життя, основа оповідання – сумний спогад про матір і потаємні фантазії про одруження. Як видно, антитеза мрії і реальності організовує структуру оповідання і визначає зміст душевно-моральної кризи персонажа. За таким самим принципом побудована новела Джойса "Земля". У ній описується поїздка пралі Марії напередодні Свята Усіх Святих у гості до родичів і звичайні для такого дня розваги в родинному колі. На перший погляд, становище Марії в домі, де вона працює і де її всі люблять і поважають, уважне й шановне ставлення до неї родичів, втішають і цілком задовольняють її. Справжній стан речей розкриває пісня про кохання і щастя, яку героїня співає у фіналі новели. Повна протилежність цієї пісні-мрії одноманітному й самотньому життю Марії визначає характер внутрішнього сюжету твору, а контраст хронотопу реальності і хронотопу мрії стає ключем для розкриття прихованого змісту, фактично підтексту оповідання.

Якщо у Чехова епіфанія частіше стає доступною героєві твору (наприклад, в оповіданнях "Студент", "Архієрей", "Святої ночью"), а через нього – читачеві; то у Джойса вона зазвичай адресується безпосередньо читачеві, герой же залишається у тому ж стані невизначеності й нерозуміння сутності речей ("Хмаринка", "Личини", "Нещасний випадок"). Але й у Чехова епіфанія так само, як і у Джойса, буває недоступна героєві. Наприклад, Коврін з оповідання "Чорний монах" так і не зрозумів, що з ним відбулося.

Типологічні особливості поетики предметно-речової деталі проаналізовано в **підрозділі 4.2.** шляхом зіставлення чеховських оповідань "Чорний монах", "Студент", "Скрипка Ротшильда" з Джойсовими "Сестри", "Нещастя", "Мертві".

І Джойс, і Чехов були причетними до так званого "сугестивного" мистецтва, основним засадничим принципом якого була не "розповідь", а "навіювання"; розроблялась поетика натяку, що знайшла вираження в першу чергу в системі засобів предметно-словесної зображальності. Деталь несе посилене семантичне навантаження і створює багатоплановість розповіді за рахунок її актуалізації через повторювання і неодноразове потрапляння в поле зору наратора і персонажа. Так, вже в першому оповіданні збірки "Дублінці" ("Сестри") виникає образ чаші, що косо стоїть на грудях священника ("his large hands loosely retaining a chalice"). Спершу читач не бачить у цьому принципового сенсу, але після того, як декілька разів на неї звертає свій погляд хлопчик, у нарративній перспективі якого розгорнуто всю розповідь, хоча вона й ведеться від третьої особи, чаша перестає бути звичайним побутовим предметом. Посилює змістову наповненість деталі згадка про те, що колись покійний священник Флінн розбив чашу під час богослужіння і з цього

"все почалося", як натякає одна із сестер. Так деталь поступово набуває символічного змісту, вказуючи на якийсь гандж у житті й діяльності персонажа, хоча для хлопчика і відповідно для читача таємниця так і залишається не до кінця з'ясованою, що залишає відкритим як фінал твору, так і загалом його зміст.

Порівняно з Джойсом Чехов більшою мірою опрозорює предметні деталі у своїх творах, однак, по-перше, з кінця 1880-х рр. у його творах все частіше з'являються так звані герметичні образи, що несуть прихований зміст і важко піддаються інтерпретації, а, по-друге, сугестивність чеховських деталей є їх чи не найхарактернішою рисою. Наочним прикладом у цьому сенсі є оповідання "Чорний монах", в якому одні й ті самі звуки скрипки в обрамленні подібних деталей та обставин дії неодноразово повторюються з моменту першої появи чорного монаха у свідомості головного героя й аж до його смерті, увиразнюючи причини душевної хвороби Ковріна і дискредитуючи його претензії на геніальність.

Типологічно подібна предметна деталь, що також виконує функцію розкриття прихованого змісту твору, має місце в оповіданні Джойса "Два галантних кавалери". Опис стомленого вуличного артиста і його музичного інструменту організовано таким чином, що арфа у читацькому сприйнятті перетворюється на жінку, привселюдно оголену і втомлену від очей і рук перехожих. Зважаючи на те, що арфа є символом Ірландії, розкриваємо підтекст твору, де має місце вираження позиції автора, який дає амбівалентну оцінку своїй батьківщині, і співчуваючи їй, і засуджуючи за "втому і байдужість".

Не менш важливою функцією деталей предметно-художньої зображальності є психологічна функція, коли за допомогою предметної складової тексту розкривається сутність характеру персонажа чи певний особливий його душевний стан у даний момент. Поряд із прозорими за своєю семантикою характеристичними деталями (футляр і парасоля Белікова в оповіданні "Человек в футляре", шинель в "Хамелеоне", агрус в однойменному творі) у творах Чехова численними є більш складні випадки предметної характеристики, коли окремі деталі опосередковано вказують на чинники поведінки або індивідуально-особистісні риси персонажа твору. Вірець такої функціональної значущості деталей демонструє оповідання "На пути". Події його розгортаються в Різдвяну ніч у придорожньому трактирі, де випадково зустрічаються і заводять розмову про життєві долі людей подорожній Ліхарев і княгиня Іловайська. Через низку акцентованих пейзажних, інтер'єрних і портретних деталей (сніг, ікони на стінах, зовнішня подібність героя до святого і до скелі, жестові реакції) розповідач відкриває перспективу багатопланового фіналу, створює необхідний ґрунт для альтернативних інтерпретацій тексту.

До схожих принципів характеротворення вдається і Джойс, зокрема у випадках, коли деталь використовується для прокреслювання перспективних ліній розвитку долі людини або для

розгортання душевних перипетій людини у зв'язку з тими обставинами, які складаються на даний момент. Так, в оповіданні "Нещастя" спостережено цілу низку деталей, що організують підтекстову і психологічну лінію твору. Головний герой твору містер Даффі, усвідомлюючи свою вину в загибелі близької йому людини, намагається знайти виправдання в філософії Ніцше: на його полицях після розставання з місіс Сініко з'являються популярні в той час книги німецького філософа "Так казав Заратустра" і "Весела наука". Ці деталі, а також захоплення музикою і відмова від неї після розриву з місіс Сініко, проливають світло і на життєву позицію персонажа, його намагання виглядати винятковою людиною, і на приховану сутність характеру героя-індивідуаліста.

У **підрозділі 4.3.** розглянуто місце епітета серед інших зображально-виражальних засобів Джойса і Чехова. З одного боку, відзначено економне використання письменниками епітетів оціночного і характеризаційного плану, а з іншого – сутнісну роль епітета в синтезі авторського і персонажного дискурсу. Вказується, що в комплексі з іншими художніми засобами епітет виступає структуротвірним чинником невластивого авторського мовлення і "працює" на розкриття прихованого художнього змісту творів.

Підрозділ 4.4. присвячено виявленню особливостей поезики Чехова і Джойса, пов'язаних із музикальною і фоносемантичною природою їхнього художнього обдаровання. Продемонстровано, що музика відігравала знаменну роль у житті й творчих установах авторів і оприявилася в таких аспектах поезики, як 1) алюзії і ремінісценції, пов'язані з музикою і діями музики, або митцями слова, в творах яких музика посідає специфічне місце; 2) зв'язок із музикою центральних персонажів того чи іншого твору; 3) у подібності (чи дотичності) художньої структури словесно-художнього твору до музичної форми, присутності у тексті лейтмотивної структури і організації його за принципами репризності й контрапункту; 4) у зв'язку ритму прози обох авторів із музикою, тобто специфічній ритміко-інтонаційній і фоносемантичній структурі прози, що наближає її до музики.

У **висновках** узагальнено основні положення та результати дослідження. Констатовано, що застосування системного підходу до малої прози Дж. Джойса і А.П. Чехова з позиції жанрової ідентифікації і поетикальної своєрідності дозволяє суттєво розширити уявлення про індивідуально-авторську поезику обох письменників і пролити світло на істотні закономірності еволюції малої прози на межі XIX – XX ст.

Для оповідань Чехова і Джойса характерним є зниження фабульно-подієвої гостроти, авторське невтручання в розвиток подій, їх розчинення в повсякденному потоці життя, відсутність відкритого мотивування поведінки героїв, прямих причинно-наслідкових зв'язків у сюжетному розвитку.

Обидва автори намагаються максимально об'єктивувати розповідь і дистанціюватися від аксіологічної сфери наративу. Його характерними ознаками є уникання будь-яких оцінних суджень, пояснень щодо змін у часо-просторових планах оповіді, розчинення власне авторського мовлення у персонажному мовленні.

Важливу роль у художній концепції відіграє хронотопна структура творів, в якій загалом домінує циклічна (коловоротна) модель. Коловоротність часу корелює із замкнутим простором, подолання якого становить сутнісне завдання для героїв письменників. У наратологічній сфері типологічна подібність стратегій Джойса і Чехова визначається співвідношенням між подією розповідання та розказаною подією, референтною та комунікативною ситуацією, що має смислопороджувальний ефект і дає можливість зрозуміти неочевидні світоглядно-моральні переміни, які відбуваються з персонажами і оповідачем. На мовно-стильовому рівні для обох авторів сутнісною є дифузія власне авторського і персонажного мовлення і драматизація оповіді шляхом підвищення змістово-структурної ролі діалогу. Значущою для обох авторів є увага до предметного світу, символізація деталі як основного засобу створення художнього підтексту. Означені новаторські поетикальні пошуки Чехова і Джойса значною мірою зумовили формування важливих тенденцій розвитку малої прози в літературі ХХ ст.

Домінантними формами образності в поезиці Дж. Джойса і А.П. Чехова є символ і епіфанія, які тісно пов'язані між собою. Чехов наскрізно символізує оповідь, насичуючи багатозначним змістом деталі предметно-художньої зображальності. У Джойса епіфанія виникає на основі символу й водночас розширює його функціональну сферу, стає чинником і елементом наративної організації тексту, формує діалогічний статус оповіді. Якщо у Чехова спостерігається лише початкова тенденція до наративізації символу, то у Джойса ця потенційна тенденція послідовно реалізується в художній практиці, відкриваючи перспективу подальшого розгортання наративного дискурсу в розрізі діалогу автора і реципієнта.

І А.П. Чехов, і Дж. Джойс активно послуговуються у своїх художніх системах деталями предметно-художньої зображальності. Спільним для них є поєднання двох планів розповіді: підкреслено реального, насиченого деталями побуту, топографії, описом звичаїв, і прихованого, неочевидного, пов'язаного з оцінкою складних, неоднозначних життєвих ситуацій і вираженням конфліктів внутрішнього світу людини. Головна особливість використання деталей обома митцями полягає в тому, що читацьке уявлення про внутрішнє життя персонажа, чинники його поведінки, загалом про соціум, в якому живуть герої, складається не з їхніх висловлювань і авторського коментаря до них, а на основі асоціацій, що виникають завдяки вдало підібраним зображальним засобам, з-поміж яких провідну роль відіграють предметні деталі.

Структурно-оповідні та образно-стильові відкриття Дж. Джойса і А.П. Чехова зумовили високий рівень художньо-естетичного новаторства обох авторів, творчість яких у сфері малого епічного жанру спричинилася до продуктивних змін у його еволюції і відкриття нових модифікацій у прозі таких видатних продовжувачів А.П. Чехова і Дж. Джойса, як Е. Гемінгвей, В. Фолкнер, Г. Гессе, А. Платонов та ін.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ

ВИКЛАДЕНО В ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Семелюк Р. М. Особливості художнього вираження авторської позиції у збірці оповідань Дж. Джойса "Дублінці" / Р. М. Семелюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. Філологічні науки. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2008. – Вип. 16. – Т. 2. – С. 227-236.

2. Семелюк Р. М. Своєрідність художнього методу Дж. Джойса в оповіданні "Мертві" / Р. М. Семелюк // Актуальні проблеми та перспективи дослідження літератури зарубіжних країн : Збірник наукових праць. Вип.2. – Симферополь : Крымский архив, 2010. – С. 236-248.

3. Семелюк Р. М. Стіввідношення голосу розповідача і голосу персонажа в оповідному дискурсі А. Чехова і Дж. Джойса / Р. М. Семелюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Вип. 23. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2010. – С. 228-233.

4. Семелюк Р. М. Поетика хронотопу в малій прозі А. Чехова і Дж. Джойса / Р. М. Семелюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Вип. 24. – Кам'янець-Подільський: Оіум, 2010. – С. 430-438.

5. Семелюк Р. М. Художественная функциональность несобственно-авторской речи в малой прозе А. Чехова и Дж. Джойса / Р. М. Семелюк // Вопросы русской литературы: Меж. вуз. науч. сборн. – Вып. 18 (75) – Симферополь, 2010. – С. 137-147.

6. Семелюк Р. М. Наратор і персонаж в художній структурі малої прози Дж. Джойса і А.П. Чехова / Р. М. Семелюк // *Studia methodologica*. — Тернопіль : Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. — Випуск 32. — С. 241-244.

7. Семелюк Р. М. Символ і епіфанія в творчості А.П. Чехова і Дж. Джойса: типологічні аспекти / Р. М. Семелюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Вип. 27. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С.299-

8. Семелюк Р. М. Поетика деталі в малій прозі А.П. Чехова і Дж. Джойса / Р. М. Семелюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. Вип. 28. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – С. 425-430.

Додаткові публікації:

9. Семелюк Р. М. Збірка оповідань Дж. Джойса "Дублінці": проблема художньої цілісності / Р. М. Семелюк // Збірник наукових праць студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського державного університету. – Чернівці : ТЗОВ "Оліко", 2006. – Вип. 1. – С. 235-238.

10. Семелюк Р. М. "Поетика відсутності" в новелістиці Дж. Джойса / Р. М. Семелюк // Збірник наукових праць студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського державного університету. – Чернівці :ТЗОВ "Колір", 2007. – Вип. 2. – С. 151-155.

11. Семелюк Р. М. Дж. Джойс і російська література: аспекти художньої рецепції і типології / Р. М. Семелюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів, присвяченої 90-річчю Кам'янець-Подільського національного університету : вип. 7, у 5 т. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2008. – Т. 3. – С. 32-33.

12. Семелюк Р. М. "Безподійність" як принцип наративу у новелістиці Дж. Джойса і А. Чехова: типологічний аспект / Р. М. Семелюк // // Матеріали VII Міжвузівської конф. молодих учених ["Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських і германських мов і літератур"], (Донецьк, 27-28 січня 2009 р.). – Донецьк: Дон НУ, 2009. – Т. 2. – С. 94-95.

13. Семелюк Р. М. Проблема сюжетної організації в оповіданнях А.П. Чехова і Дж. Джойса / Р. М. Семелюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка : збірник за підсумками звітної наукової конференції викладачів, докторантів і аспірантів : вип. 8, у 5 т. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2009. – Т. 3. – С. 34-35.

14. Семелюк Р. М. Типологія оповідних систем у малій прозі А. Чехова і Дж. Джойса / Р. М. Семелюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. – Вип. 9, у 5 т. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – Т.3. – С. 93-94.

15. Семелюк Р. М. *Подія розповідання і розказана подія* у структурі художньої оповіді А.П. Чехова і Дж. Джойса / Р. М. Семелюк // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Вип. 1. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2009. – С. 118-119.

16. Семелюк Р. М. Антитеза "живе" – мертво" в оповіданнях Дж. Джойса і А. Чехова / Р. М. Семелюк // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Вип. 2. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. – С. 79-80.

17. Семелюк Р. М. Епітет у структурі невластне-авторського мовлення А. Чехова і Дж. Джойса (мала проза) / Р. М. Семелюк // Сучасні проблеми епітетології : збірник наукових праць. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка. – 2011. Вип.1. – С. 140-150.

18. Семелюк Р. М. Типологія образності в малій прозі А.П. Чехова і Дж. Джойса / Р. М. Семелюк // Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка: зб. за підсумками звітної наук. конф. викладачів, докторантів і аспірантів. – Вип.10, у 5 т. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – Т.3.

19. Семелюк Р.Н. Автор, рассказчик и реципиент в повествовательной структуре рассказа А.П.Чехова «Студент» / Р. Н. Семелюк // Информационный Вестник Форума русистов Украины. – Вып.14. – Симферополь : Крымский центр гуманитарных исследований, 2011. – С. 284–287.

20. Семелюк Р. М. Двосуб'єктність оповіді як особливість поетики Дж. Джойса і А.П. Чехова / Р. М. Семелюк // Збірник наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. І. Огієнка. Вип. 3. – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011.

21. Семелюк Р. М. Чеховська традиція у творчості М.О. Булгакова / Р. М. Семелюк // Матеріали круглого столу до 120-річчя М.О. Булгакова // Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. – С. 38-42.

АНОТАЦІЯ

Семелюк Р.М. Мала проза Дж. Джойса і А.П. Чехова: типологія поетики. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук 10.01.05 – порівняльне літературознавство. – Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2012.

Дослідження присвячено з'ясування типологічних відповідників у поетиці малої прози А.П. Чехова і Дж. Джойса. Виявлено, що для обох авторів типологічно подібним є зниження фабульно-подієвої гостроти, авторське невтручання в розвиток подій, їх розчинення в повсякденному потоці життя, відсутність відкритого мотивування поведінки героїв, прямих причинно-наслідкових зв'язків у сюжетному розвитку. Охарактеризовано типологічні паралелі у

нараторологічних стратегіях авторів, що визначаються динамічним співвідношенням між подією розповідання та розказаною подією, референтною та комунікативною ситуацією. Вказано на смислопороджувальний ефект такого співвідношення і його роль у проясненні неочевидних світоглядно-моральних змін, що відбуваються з персонажами і розповідачем. З'ясовано, що на мовно-стильовому рівні для обох авторів сутнісною є дифузія авторського і персонажного мовлення і драматизація розповіді шляхом підвищення змістово-структурної ролі діалогу. Охарактеризовано значущу роль предметного світу в поезиці обох письменників, принцип символізації деталі як засобу створення підтексту і прийоми музикальної організації тексту.

Ключові слова: мала проза, жанр, сюжет, композиція, хронотоп, наратор, персонаж, деталь, символ, епіфанія, музикальна організація тексту.

АННОТАЦИЯ

Семелюк Р.Н. Малая проза Дж. Джойса і А.П. Чехова: типология поэтики. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 – сравнительное литературоведение. – Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. – Тернополь, 2012.

Исследование посвящено выяснению типологических соответствий в поэтике малой прозы А.П. Чехова и Дж. Джойса. Установлено, что для обоих авторов типологически сходным является снижение фабульно-событийной остроты, авторское невмешательство в развитие событий, их растворение в повседневном потоке жизни, отсутствие открытого мотивирования поведения героев, прямых причинно-следственных связей в сюжетном развитии. Охарактеризованы типологические параллели в нараторологических стратегиях авторов, которые определяются динамичным соотношением между событием рассказывания и рассказанным событием, референтной и коммуникативной ситуацией. Зафиксирован смыслопорождающий эффект такого соотношения и его роль в прояснении неочевидных мировоззренческих и моральных перемен, которые происходят с персонажами и рассказчиком. Отмечено, что на собственно речевом уровне поэтики для Чехова и Джойса существенна диффузия авторского и персонажного дискурса и драматизация повествования путем повышения содержательно-структурной роли диалога. Охарактеризована значимая роль предметного мира в поэтике обоих писателей, принцип символизации детали как средства создания подтекста и приёмы музыкальной организации текста.

Ключевые слова: малая проза, жанр, сюжет, композиция, хронотоп, наратор, персонаж, деталь, символ, эпіфанія, музикальная организация текста.

SUMMARY

Semelyuk R. M. The small prose of J. Joyse and A.P. Chekhov: the typology of poetics. – Manuscript.

A thesis for the Scholarly Degree of Candidate of Philology in Speciality 10.01.05 – Comparative Literary Studies. – Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatyuk. – Ternopil, 2012.

The thesis identifies the main typological correspondences in the poetics of small prose of A. Chekhov and J. Joyce. It is found that for both authors typologically similar is the reduction of the event severity, non-interference in the course of events, their dissolution in the daily flow of life, lack of motivation of behaviour, direct causality in development of the plot. It describes the typological parallels in narrative strategies of authors which are identified by the dynamic correspondence between event of narration and narrated event, reference and communicative situation. It is fixed the effect of such a relationship and its role in clarifying the unobvious philosophical and moral changes that occur with the characters and the storyteller. It is noted that the actual speech level for Chekhov's and Joyce's poetics is diffusion of author's and character's discourse and dramatization of the story by enhancing content-structural role of dialogue. We described the significant role of substantive world in poetics of both writers, the principle of symbolization of details as a mean of creating music techniques and the implications of the text.

Key words: small prose, genre, plot, composition, chronotope, narrator, character, detail, symbol, epiphany, musical organization of the text.

Підписано до друку 26.11.2011 р.
Формат 60x90/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір друк. Умов. друк. арк. 0,9.
Умовн. фарб. відб. 1,0. Друк RESO.
Наклад 100 прим. Зам. № 149

Редакційно-видавничий відділ
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027